
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 35.072.2:338.432:338.516.4

А. М. Прилуцький, ст. викладач

**ФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕРВІСУ В УКРАЇНІ:
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ**

Анотація. У статті розглянуті узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду формування аграрного сервісу, визначено сутність аграрного сервісу, диверсифікації як стратегічної орієнтації у сільському господарстві. Ідентифіковано види, способи реалізації, переваги та недоліки багатопрофільності агросервісних підприємств. Проаналізовано сучасний рівень та тенденції розвитку підприємств агросервісу, сформульовано характеристику потреби в агросервісних послугах. Розроблено структурний профіль ринку агросервісних послуг, визначено ключові проблеми адаптації обслуговуючих підприємств до ринкових умов функціонування. Ідентифіковано основні детермінанти диверсифікації агросервісних підприємств, а також критерії перспективності нових напрямів їх діяльності.

Ключові слова: аграрний сервіс, диверсифікація, сільське господарство, продовольча безпека, споживач.

А. М. Прилуцкий, ст. преподаватель

**ФОРМИРОВАНИЕ АГРАРНОГО СЕРВИСА В УКРАИНЕ:
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ**

Аннотация. В статье рассмотрены обобщения зарубежного и отечественного опыта формирования аграрного сервиса, определена сущность аграрного сервиса, диверсификации как стратегические ориентации в сельском хозяйстве. Идентифицированы виды, способы реализации, преимущества и недостатки многопрофильности агросервисных предприятий. Проанализированы современный уровень и тенденции развития предприятий агросервиса, сформулированы характеристики потребности в агросервисных услугах. Разработан структурный профиль рынка агросервисных услуг, определены ключевые проблемы адаптации обслуживающих предприятий к рыночным условиям функционирования. Идентифицированы основные детерминанты диверсификации агросервисных предприятий, а также критерии перспективности новых направлений их деятельности.

Ключевые слова: аграрный сервис, диверсификация, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, потребитель.

А. М. Prylutskyi, senior lecturer

**AGRARIAN SERVICE FORMING IN UKRAINE:
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES**

Abstract. In the article it is reviewed the generalization of foreign and domestic experience in agrarian service forming. It is determined the essence of agrarian service and diversification as a strategic orientation in agriculture. It has been identified the types and methods of realization, advantages and disadvantages of agrarian enterprises' diversity. It is conducted the analysis of a current stage and the trends of agrarian service enterprises' development. The characteristic of agrarian service demand is given. It has been developed the structural shape of agrarian services market, it has been determined the key problems of service enterprises adaptation to the market environment of functioning. Basic determinants of agrarian service enterprises diversity and the criteria of perspective new trends of their activity have been identified in the article.

Keywords: agrarian service, diversity, agriculture, foodstuff security, consumer.

Актуальність теми дослідження. Аграрний сервіс в Україні та і в цілому у світі розглядається як сукупність видів діяльності, що обслуговують процес виробництва та доведення до кінцевого споживача товарів аграрного походження й забезпечують ефективне функціонування процесу на всіх його стадіях. У контексті агробізнесу, що включає процеси виробництва, зберігання,

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

переробки, дистрибуції продукції сільськогосподарського походження, призначення аграрного сервісу вбачається в обслуговуванні всіх цих процесів, що передбачає надання широкого спектра послуг, пов'язаних із запровадженням новітніх технологій, якісним і безперебійним матеріально-технічним постачанням, маркетингом продукції, інформаційно-консультаційним супроводженням господарської діяльності сільгосптоваровиробників.

Аграрний сектор (сільське господарство, харчова і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить 8-9 відсотків, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту.

Постановка проблеми. Сільське господарство сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Особлива роль аграрного сектора в соціально-економічному житті країни зумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагомое місце на міжнародному продовольчому ринку.

Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території країни. У сільській місцевості проживає третина загальної кількості населення. У галузі зайнято 4 млн. осіб із числа сільського населення.

Однак ситуація, що склалася в галузі на даний час, не дає змоги подолати негативні явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування аграрного сервісу в Україні присвячені численні роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Лопатинського Ю. М., Лужанської Т., Лукинова І. І., Майер Джеральд М., Раух Джемс Е., Філіпченка А. Проте недостатньо вивченою залишається специфіка формування аграрного сервісу.

Метою статті є розробка наукових підходів до методів формування аграрного сервісу України. Такі підходи дозволяють проаналізувати переваги та недоліки різних моделей формування аграрного сервісу в Україні.

Викладення основного матеріалу. У 1991-1999 роках виробництво сільськогосподарської продукції зменшилося в 2,1 рази, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – у 3,4 рази. Такий спад виробництва став загрозливим для гарантування продовольчої безпеки країни.

В умовах зниження платоспроможності населення калорійність середньодобового споживання в розрахунку на одну особу зменшилася в 1999 році на 29 відсотків (порівняно з 1990 роком) і становила 2 565 ккал, наблизившись до міжнародного критерію з порогу бідності (2 500 ккал). Споживання основних протеїновмісних продуктів (м'яса та риби) при цьому зменшилося в 2-2,4 рази, вітаміновмісних продуктів (плодів, ягід і винограду) – в 2,1 рази.

Певна стабілізація і нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у 2000-2010 роках дали змогу підвищити рівень споживання основних продуктів харчування на душу населення, однак він залишається значно нижчим не лише від раціональних, але і від мінімальних норм.

Найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл.

Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві найнижча серед галузей економіки.

Загрозливих темпів набирає зниження демографічно-відтворювального і трудового потенціалу села. Рівень народжуваності сільського населення в розрахунку на 1 000 осіб знизився з 13,7 до 9,4 осіб, рівень смертності підвищився з 14,4 до 20,5 осіб і перевищив аналогічний показник смертності міського населення в 1,4 рази.

Загрозливих масштабів набула деіндустріалізація сільського господарства. Основний капітал галузі зменшився за 1996-2005 роки в 1,7 рази, а в сільськогосподарських підприємствах – у три рази. При цьому частка сільського господарства в основному капіталі економіки зменшилася з 24 до 6 відсотків [10].

Рівень забезпечення сільського господарства тракторами, комбайнами та іншою технікою становить 45-50 відсотків потреби. Понад 90 відсотків технічних засобів потребують негайної заміни внаслідок їх зношеності.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Найважливішими потенційними можливостями, якими могли б скористатися агросервісні підприємства, є потенційно велика місткість ринку, підвищення попиту на цільовому ринку, відносно низькі витрати на входження до ринку, в т. ч. зовнішньому. Вказані потенційні можливості можуть бути реалізовані насамперед за сприятливої державної політики щодо агросервісних підприємств, пільгового режиму їх оподаткування, мінімізації сезонних коливань. Водночас основною загрозою ринку агросервісних послуг для обслуговуючих підприємств як потенційних та діючих його суб'єктів, що суттєво впливає на рівень привабливості цього ринку, є зниження платоспроможності цільових споживачів – сільськогосподарських товаровиробників.

Значна частина проблем функціонування підприємств як суб'єктів агросервісних послуг стосується системи управління маркетинговою діяльністю підприємств, розв'язання яких лежить у площині розробки та реалізації економічно обґрунтованої стратегічної орієнтації підприємств. Головні проблеми функціонування підприємств агросервісу полягають у недостатній обізнаності споживачів про пропозицію на ринку агросервісних послуг, негативному впливі сезонності сільськогосподарського виробництва на діяльність агросервісних підприємств, значній залежності від постачальників ресурсів, занадто високій частці позикового капіталу, застарілій технології виробництва, високій плінності кваліфікованих кадрів, низькому рівні конкурентоспроможності за ціною та якістю.

Диверсифікація як стратегічна орієнтація агросервісних підприємств здатна забезпечити ефективне використання наявних у підприємства ресурсів і можливість залучення необхідних, зниження ризиків спеціалізації та сезонності, оптимізацію виробничої й управлінської структури підприємства, а також розширення діяльності у традиційних для підприємства сферах та вихід до нових, комерційно привабливих ринків. Вихід до нових привабливих ринків передбачає велику кількість потенційних можливостей для агросервісних підприємств, водночас супроводжується й значними труднощами, основними з них є суттєві витрати на освоєння нових напрямів діяльності, необхідність різнобічної фахової підготовки менеджерів, маркетологів та інших спеціалістів, небезпека обрання неперспективного напрямку розширення бізнесу та (або) неадекватних заходів з реалізації визначеної стратегії, ймовірність розпорошення ресурсів підприємства [1].

Диверсифікація – це комплекс аналітичних, організаційних, контролюючих заходів, спрямованих на створення, підтримку та розширення економічно вигідних напрямів діяльності підприємства для досягнення його стратегічних цілей. Вихід до нових сфер діяльності передбачає для агросервісного підприємства неабиякі конкурентні переваги (ефективне використання ресурсів, економія за рахунок масштабів, скорочення залежності від постачальників, ефект синергії бізнесів, раціональне застосування побічної продукції, розподіл інвестиційного ризику). Водночас диверсифікація містить й певні небезпеки для підприємства, зокрема вибір неперспективного напрямку розширення діяльності, недостатня компетентність менеджерів щодо управління різноманітними бізнесами, розпорошення ресурсів підприємства, значні витрати на входження до нових ринків, тому застосування диверсифікації вимагає ретельного попереднього аналізу та економічно обґрунтованого рішення.

Механізм управління диверсифікацією передбачає сукупність певних засобів впливу, що використовуються в наперед визначеній послідовності для формування й реалізації диверсифікаційної політики та оцінці соціально-економічного ефекту її впровадження. Методичне забезпечення реалізації диверсифікації діяльності агросервісних підприємств охоплює всі без виключення складові механізми диверсифікації й ґрунтується на основних підходах щодо визначення диверсифікації як стратегії. Ключовими дилемами диверсифікації агросервісних підприємств вбачаються вибір перспективних напрямів розширення діяльності, досягнення синергетичного ефекту або ринкової стійкості підприємства, забезпечення раціональної концентрації ресурсів у межах однієї стратегічної бізнес-одиниці, мінімізація інвестиційних ризиків. У цьому контексті визначаються галузевий, ресурсний, географічний, портфельний підходи, кожен з яких ґрунтується на мотиваційній складовій механізму диверсифікації, ключових компетенціях, що відповідають цілям розширення діяльності і є його основою, а також специфічних ризиках певного виду диверсифікації [4].

Прогнозування розвитку агросервісних підприємств дає підстави передбачати ймовірність їх переорієнтації на інші, більш комерційно привабливі, напрями діяльності, особливо це стосується підприємств, що надають послуги в рослинництві й тваринництві. Водночас згідно з оптимістичним сценарієм кількість агросервісних підприємств збільшиться на 47 %, обсяги реалізованої продукції на 55 %, чисельність працюючих – на 21 %. Реалізація оптимістичного сценарію роз-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

витку системи агросервісного обслуговування відбудеться за умови забезпечення системності диверсифікації діяльності агросервісних підприємств у межах регіональних сервісних мереж.

Налагодження дієвих функціональних, структурних та організаційних зв'язків між обслуговуючими підприємствами та цільовими споживачами вбачається за доцільне на основі формування відповідних сервісних мереж, що передбачають координацію діяльності агросервісних підприємств різного профілю таким чином, щоб надати споживачам комплексне всебічне обслуговування, а підприємства агросервісу зможуть більш чітко структурувати власне маркетингове мікросередовище й, відповідно, застосовувати маркетингові інструменти, адекватні обраній стратегії. Оптимальною конфігурацією сервісних мереж у контексті даного дослідження вбачається агросервісний кластер з огляду на можливості використання в межах кластера переваг диверсифікації як стратегії агросервісних підприємств різних напрямів діяльності [2].

В Україні визначається безперспективність сировинної орієнтації вітчизняного АПК, і тому треба наголосити на необхідності вироблення загальнодержавного довгострокового підходу щодо модернізації вітчизняного аграрного сектора і забезпечення якості аграрної продукції.

На сьогоднішній день дуже актуальним питанням для розвитку країни є ключова роль формування нової організації агропромислового виробництва у забезпеченні успішного розвитку аграрного сектора економіки.

Ефективне аграрне виробництво є основою забезпечення продовольчої безпеки держави, задоволення населення продуктами харчування в достатній кількості та різного асортименту. Натомість на сьогодні, у результаті реалізації екстенсивної моделі розвитку аграрного сектора, більшість показників продовольчої безпеки України знаходиться за межами порогових значень. Доповідачем відмічено необхідність реалізації заходів щодо поліпшення ситуації у вітчизняному АПК і підвищення рівня продовольчої безпеки України, серед яких, зокрема, забезпечення ефективності внутрішнього ринку та цінового регулювання; сприяння підвищенню ефективності та конкурентоспроможності агровиробництва, захист інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках; забезпечення цільового спрямування коштів від продажу сільгосппродукції на розвиток аграрного сектора економіки; активізація інвестиційної діяльності у сільськогосподарському виробництві; оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств; реформування земельних відносин; підвищення якості продуктів харчування і забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам; здійснення заходів щодо охорони земель [3].

Україна, володіючи значним аграрним потенціалом, не повинна мати проблем із забезпеченням власної продовольчої безпеки. Недостатню увагу до розвитку аграрного виробництва приділяють у світі та Україні як до однієї з причин кризових явищ у світовій економіці. Позитивні приклади успішного розвитку аграрного виробництва у Белгородській області Російської Федерації та у Бельгії. Наголошується на необхідності завершення земельної реформи, метою якої має бути вирішення проблем сільської економіки та офіційне визнання землі активом, капіталом [5].

До сьогодні існує застарілість та неефективність методів і стилів управління в АПК України, що потребує ефективної організації праці і розроблення комплексної системи управління АПК України. Також визначається проблема відсутності практичного втілення праць вітчизняних науковців і відсутність глибоких професійних знань у працівників державних органів, які на практиці здійснюють управління аграрним сектором України.

Бачиться майбутнє АПК України у вигляді корпоратизованого соціально-економічного простору, в якому буде місце не тільки крупному, середньому і малому бізнесу, але і державі як власнику найважливішого з активів – землі. На нашу думку, входження держави зі своїми активами у холдинги змішаного типу дозволить вирішити не тільки економічні проблеми агропромислового комплексу, але і соціальні.

Латифундистська система господарювання у сільському господарстві, яка характеризується наявністю крупного землевласника, не виправдала себе у багатьох країнах світу, тому її запозичення Україною є кроком назад у розвитку вітчизняного сільського господарства. В Україні наголошується, що слід зосередити зусилля фермерів на переробці і подальшому продажу готової продукції, а не сировини, що дозволить підвищити прибутковість сільськогосподарського виробництва, забезпечити АПК фінансовими ресурсами і надати додатковий імпульс для його розвитку.

Найбільш ефективними механізмами управління в аграрному секторі є методи планово-ринкової економіки, які дозволяють уникнути ринкових диспропорцій за допомогою реалізації запо-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

біжних заходів. Показники безпеки сільськогосподарського виробництва мають бути законодавчо чітко визначені та неухильно дотримуватися товаровиробниками [9].

Висновки. На сьогодні аграрний сектор в Україні є соціальним донором усього українського суспільства, який стримує інфляційні процеси в економіці, обмежуючи власну рентабельність. Важливість здійснення державою соціальної продовольчої допомоги малозабезпеченим верствам населення, дозволило б, з одного боку, стимулювати попит на ринку, а з іншого – підвищити рівень життя населення країни. Держава має також сприяти зниженню вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора, які в Україні є набагато дорожчими порівняно з європейськими країнами. Важлива також адресна підтримка аграрного сектора з боку держави, що відповідало б пріоритетам, визначеним у Програмі економічних реформ Президента України.

Контрольованість ринку сільськогосподарської продукції є однією з передумов його ефективного функціонування. В умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку та існування агресивного зовнішнього середовища Україні вкрай важливо побудувати власну політику та ідеологію, які б не були бездумним запозиченням іноземного досвіду.

Основною перешкодою ефективному розвитку аграрного сектора є відсутність цивілізованих відносин між державою, крупним та малим бізнесом. Наголошено на необхідності розвитку крупного бізнесу, який має можливості залучати великий капітал в аграрний сектор, і малого бізнесу, який виконує соціальну функцію.

Цінність для України досвіду США та європейських країн, які ще у минулому столітті відмовилися від концентрації капіталу в аграрному секторі, є те, що призводить до загроз національній безпеці держави. Важливе застосування антимонопольної політики в аграрній сфері, а також підхід до агробізнесу лише як до джерела прибутку з ігноруванням соціальних, екологічних та виробничих аспектів [11].

В Україні вкрай важливо забезпечити доступність продуктів харчування різноманітного асортименту та високої якості. Нині на ринку представлена низькоякісна дешева іноземна продукція, яку населення вимушене купувати через низький рівень доходів. На сучасному етапі першочергове завдання полягає у посиленні контролю за випуском харчової продукції з метою забезпечення українців високоякісною продукцією.

Література

1. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua
2. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 77.
3. Лужанська Т. Професійні громадські організації АПК: спроможність до реалізації нових завдань [Електронний ресурс] / Т. Лужанська // БЮЛ. проекту ПРООН «Аграрна політика для людського розвитку». – 16 (16)-й вип., 1-30 верес. 2003 року. – Режим доступу: www.undp.org.ua
4. Лужанська Т. Професійні громадські організації в аграрному секторі економіки України: проблеми розвитку / Т. Лужанська. – Київ, Україна, проект «Аграрна політика для людського розвитку». – січень 2005 (№ 1). – 40 с.
5. Лукинов И. И. Воспроизводство и цены / И. И. Лукинов. – М.: Экономика, 1987. – 362 с.
6. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / И. И. Лукинов. – М.: Экономика, 2002. – 567 с. – (Российские академики об экономике). – С. 137.
7. Львов Ю. А. Основы экономики и организации бизнеса / Ю. А. Львов. – Спб.: ФОРМИКА, Объединение «Печатный двор», 1992. – 383 с.
8. Малік М. Й. Структура та розвиток аграрних формувань / М. Й. Малік, А. П. Минка, О. Г. Шпикуляк // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / за ред. П. К. Канівського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 73-76.
9. Майер Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку / Майер Джеральд М., Раух Джемс Е., Філіпченко Антон. – К.: Либідь, 2003. – 688 с.
10. Макконнелл К. Р. Економікс: принципи, проблеми и политика: пер. с англ. / Макконнелл К. Р., Брю С. Л. – 11-го изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
11. Малахова Н. Б. Логіка граничних величин в економіці / Н. Б. Малахова // Економічна теорія. – 2008. – № 1. – С. 3-21.
12. Малік М. Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. // Економіка АПК. – № 11. – 2007. – С. 138-149.
13. Малік М. Розвиток кооперативних процесів в аграрному секторі економіки / М. Малік, Л. Малік // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз: Міжнародна науково-практична конференція, 15-16 вересня 2005 р. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2005. – 219 с. – С. 85-94.

Bibliography

1. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.niss.gov.ua

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

2. Lopatynskiy Yu. M. Transformatsiia ahrarynoho sektora : instyutsionalni zasady / Yu. M. Lopatynskiy. – Chernivtsi : Ruta, 2006. – S. 77.
3. Luzhanska T. Profesiini hromadski orhanizatsii APK : spromozhnist do realizatsii novykh zavdan [Elektronnyi resurs] / T. Luzhanska // BYuL. proektu PROON «Ahrarna polityka dlia liudskoho rozvytku». – 16 (16)-y vyp., 1-30 veres. 2003 roku. – Rezhym dostupu: www.undp.org.ua
4. Luzhanska T. Profesiini hromadski orhanizatsii v ahrarynomu sektori ekonomiky Ukrainy : problemy rozvytku / T. Luzhanska. – Kyiv, Ukraina, proekt «Ahrarna polityka dlia liudskoho rozvytku». – 2005. – Sichen (№ 1). – 40 s.
5. Lukinov I. I. Vosproizvodstvo i tseny / I. I. Lukinov. – M. : Ekonomika, 1987. – 362 s.
6. Lukinov I. I. Evolyutsiya ekonomicheskikh sistem / I. I. Lukinov. – M. : Ekonomika, 2002. – 567 s. – (Rossiyskiye aka-demiki ob ekonomike). – S. 137.
7. Lvov Yu. A. Osnovy ekonomiki i organizatsii biznesa / Yu. A. Lvov. – Spb. : FORMIKA, Obyedineniye «Pechatnyy dvor», 1992. – 383 s.
8. Malik M. I. Struktura ta rozvytok ahrarynykh formuvan / M. Y. Malik, A. P. Mynka, O. H. Shpykuliak // Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy : stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku / za red. P. K. Kaninskoho. – K. : NNTs IAE, 2005. – S. 73-76.
9. Maier Dzherald M. Osnovni problemy ekonomiky rozvytku / Maier Dzherald M., Raukh Dzhehems E., Filipchenko Anton. – K. : Lybid, 2003. – 688 s.
10. Makonnell K. R. Ekonomiks: printsipy, problemy i politika : per. s angl. / Makonnell K. R., Bryu S. L. – 11-e izd. – K. : Khahar-Demos, 1993. – 785 s.
11. Malakhova N. B. Lohika hranychnykh velychyn v ekonomitsi / N. B. Malakhova // Ekonomichna teoriia. – 2008. – № 1. – S. 3-21.
12. Malik M. Y. Pidpriemnytstvo u rozvytku ahrarynoho rynku / Malik M. Y., Shpykuliak O. H. // Ekonomika APK. – № 11. – 2007. – S. 138-149.
13. Malik M. Rozvytok kooperatyvnykh protsesiv v ahrarynomu sektori ekonomiky / M. Malik, L. Malik // Perspektyvy kooperatsii v APK Ukrainy v umovakh intehratsii v Yevropeyskyi Soiuz : Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia, 15-16 veresnia 2005 r. – Lviv : Lvivskiy derzhavnyi ahraryni universytet, 2005. – 219 s. – S. 85-94.

Надійшла 27.02.2012